

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.1

DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.8-15

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ В УМОВАХ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

Биркович Олександр Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і
права Ужгородського національного університету,
пл. Народна, 3., м. Ужгород, 88000, Україна
e-mail: obvvw@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3880-359X

Мета. Метою дослідження є визначення загальних принципів і підходів до організації системи судоустрою та судочинства у період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., встановлення спільних та відмінних підходів і принципів у процесі організації судової влади. **Методика.** Методологічною основою дослідження стало поєднання принципів та методів наукового пізнання: об'єктивності, історизму. Для об'єктивності дослідження, використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів наукового пізнання. **Результати.** Прослідкувавши динаміку і специфіку становлення судової влади в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. встановлено, що для УНР, Української Держави та ЗУНР, властиві як ряд спільних, так і відмінних принципів. Спільним зокрема є відсутність належного досвіду у сфері організації системи судочинства зокрема, і державної влади загалом; акцентування уваги на військовому судочинстві; декларативний характер незалежності судової гілки влади. Відмінним було те, що тільки в ЗУНР наявним був більший досвід законотворчої діяльності, що разом з рецепцією австрійського права призвело до чіткого законодавчого закріплення функцій та повноважень цивільних і військових судових інстанцій. Тільки в період Центральної Ради та ЗУНР було здійснено спробу конституційного оформлення системи судоустрою, визначення статусу судової гілки влади. **Наукова новизна.** На основі аналізу історико-правових аспектів становлення системи судочинства періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. виявлено спільні та відмінні підходи і принципи в організації судової гілки влади. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: судоустрій, судочинство, судова система, УНР, Українська Держава, Директорія, ЗУНР.

Oleksandr Byrkovych,

*Candidate of Law, Associate Professor, Department of Theory and History of State and Law of Uzhgorod National University, Pl. Narodna 3. M. Uzhhorod, 88000, Ukraine
e-mail: obvvw@ukr.net*

**PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF THE JUDICIAL SYSTEM IN THE
CONDITIONS OF NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS 1917-1921.**

Purpose. *The aim of the study is to determine the general principles and approaches to the organization of the judiciary and the judiciary during the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917-1921, to establish common and different approaches and principles in the organization of the judiciary. **Methods.** The methodological basis of the study was a combination of principles and methods of scientific knowledge: objectivity, historicism. For the objectivity of the research, a set of general scientific, special-legal, special-historical and philosophical methods of scientific cognition is used. **Findings.** Following the dynamics and specifics of the formation of the judiciary in the national liberation struggle of 1917-1921, it was established that for the UPR, the Ukrainian State and the Western Ukraine, there are a number of common and different principles. What they have in common is the lack of proper experience in the field of organization of the judicial system in particular, and state power in general; focusing on military justice; declarative nature of the independence of the judiciary. It was remarkable that only in the Western Ukrainian People's Republic there was more experience in legislative activity, which, together with the reception of Austrian law, led to a clear legislative consolidation of the functions and powers of civil and military courts. Only in the period of the Central Rada and the Western Ukrainian People's Republic was an attempt made to constitutionalize the judicial system and determine the status of the judiciary. **Originality.** Based on the analysis of historical and legal aspects of the formation of the judicial system during the liberation struggle of 1917-1921, common and different approaches and principles in the organization of the judicial branch of power were revealed. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal research, preparation of special courses.*

Key words: *judicial system, judicial proceedings, judicial system, UPR, Ukrainian State, Directory, Western Ukraine.*

Постановка проблеми. В українській традиції державотворення є чимало епізодів ефективного і системного підходу до організації державної влади. Однак найбільш проблемною завжди була систему судоустрою та судочинства, що власне ми можемо спостерігати і в наш час. Маючи суспільний резонанс, судова влада вимагає незаангажованого підходу до її організації, правового регулювання і незалежності в процесі реалізації своїх функцій. Закономірно, що пересічний громадянин саме на судові органи влади покладає відповідальність за дотримання законності. Аналізуючи наше історико-правове минуле, можемо переконатися, що українці завжди ставили до системи судочинства найвищі вимоги, навіть в умовах коли організувати дієву систему судочинства не було ні часу, ні досвіду. Прикладом таких трансформацій можуть слугувати події національно-демократичної революції 1917-1921 рр., коли на території України одночасно, або послідовно виникали кілька форм національної держави, а їх підходи до організації судоустрою відрізнялися.

Актуальність дослідження принципів організації системи судоустрою та судочинства в Україні періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр. обумовлюється

кількома причинами. По-перше, важливо довести дієвість української традиції державотворення через організації органів державної влади. По-друге, доцільним є виокремлення традиційно українських принципів організації системи судочинства, які відрізнялися від російських чи австро-угорських, правові системи яких імплементувалися у національне законодавство досліджуваного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських правників проблемі судочинства впродовж 1917-1921 рр. приділяється багато уваги, однак традиційно досліджується специфіка організації судової гілки влади Центральною Радою, Гетьманатом, Директорією чи Західноукраїнською Народною Республікою. Традиційно багато праць присвячені становленню радянського революційного судочинства, яке власне функціонувало до 1991 р. Однак, комплексні дослідження, які визначають загальні принципи організації судочинства, чи здійснюють порівняльну характеристики підходів до організації судової влади, українськими урядами в 1917-1921 рр., відсутні.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Грибенко, М. Дубіної, П. Кульчицького, О. Мироненка, Л. Присташ, В. Рум'янцева та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення загальних принципів і підходів до організації системи судоустрою та судочинства у період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи принципи організації судоустрою та судочинства в умовах національно-демократичної революції 1917-1921 рр. нами основний акцент буде здійснено на діяльність Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР та Західноукраїнської народної Республіки. Такий підхід обґрунтовується потребою розкриття саме традиційно українських підходів до організації діяльності владних інститутів. Радянська систему судочинства, яка також формувалася у досліджуваний період нами не розглядається з огляду на її революційний і антигуманний характер, що засадничо не відповідало принципам законності та рівності усіх громадян перед законом.

Серед сучасних дослідників немає однозначного ставлення до розкриття змісту системи судоустрою запровадженого Центральною Радою. На нашу думку, найбільш об'єктивно дії УЦР охарактеризував О. Мироненко, вказуючи, що до кінця 1917 р. судова система України не відрізнялася від загальноросійської, яка діяла згідно розпоряджень Тимчасового уряду [8, с. 69]. Єдиним позитивом можна вважати тільки спробу українізації та демократизації системи судочинства, що передбачалося «Декларацією Генерального секретаріату» від 27 червня 1917 р. Згаданим документом визначалися компетенції Секретаріату судових справ, який загалом мав діяти в межах автономного устрою України [2, с. 323]. На практиці жодних змін не відбувалося за винятком призначення окремого секретаря судових справ у складі Генерального секретаріату – В. Садовського, посада якого так і не були визнані Тимчасовим урядом.

Реальне реформування судової системи розпочалося в листопаді 1917 р., чому передували події більшовицького перевороту та процес перетворення комісаріату судових справ на секретаріат судових справ на чолі з М. Ткаченком [3, с. 15]. Наступне півріччя стало часом активного формування органів судочинства. Так, 27 листопада, Законом «Про відмежування судових установ Української Народної Республіки» було створено Київську, Харківську та Одеську судові палати, що вважалися вищими апеляційними інстанціями [6]. У грудні 1917 р. був виданий окремий Закон «Про зведення апеляційних судів», який регулював повноваження згаданих судових інституцій. Законом від 29

листопада 1917 р. було запроваджено цивільну, кримінальну і адміністративні палати Генерального суду, який також виконував і повноваження військового суду [1].

З самого початку, судова влада УНР перебувала у прямому підпорядкуванні Центральної ради, яка призначала усіх суддів Генерального суду, при цьому суддями могли навіть бути особи без вищої освіти [3, с. 15].

На весні 1918 р. розпочався процес виокремлення з середовища Генерального суду військових судів. Так, наказом від 23 квітня 1918 р. було створено Київський вищий Військовий суд, а також військовий суд у Катеринославі [10, с. 2]. Розмежування цивільного і військових судів стало початком до спеціалізації у системі судочинства та незалежнення органів судочинства. Останнє було частково реалізоване у прийнятій 29 квітня 1918 р. Конституційні УНР, розділ IV якої регулював повноваження та статус органів судочинства. Окрім декларування принципу поділу влади, проголошувалася рівність усіх громадян перед законом, загальна підсудність, а також усний і гласний характер судочинства.

Прихід до влади П. Скоропадського і утвердження «мілітарної» форми держави, закономірно відобразився і на характері системи судочинства, яка мала виключне військове спрямування. Прикладом цього може слугувати Закон «Про військову підсудність», прийнятий 30 травня 1918 р. У цьому нормативному акті визначалося, що військові суди вирішували справи і в цивільному судочинстві, але у випадку, коли проступок стосувався невиконання військової повинності чи ухилення від мобілізації [5]. До грудня 1918 р. відбувалося планомірне удосконалення системи військового судочинства.

Стосовно засад організації цивільного судочинства часів Української Держави, то 2 червня 1918 р. було прийнято закон, що регулював діяльність Генерального суду (створена за часів Центральної Ради, це фактично була єдина владна інституція, що не ліквідовувалася в умовах утвердження влади гетьмана). Закон передбачав створення 15 департаментів цивільного, кримінального і адміністративного судочинства [13, с. 78]. За подібним принципом, у липні-серпні 1918 р. відбулося утвердження вищої судової інституції – Державного сенату. Цей орган складався з 55 сенаторів, до кандидатур яких висувалися досить високі професійні вимоги – стаж роботи не менше 15 років, досвід викладання в навчальних закладах, обіймання державних посад та ін. З огляду на відсутність значної кількості осіб, що відповідали таким вимогам, склад Державного сенату було наповнено, як за рахунок колишніх суддів Генерального суду, так і суддів імперської Росії.

Цікавим аспектом організації системи судочинства часів Гетьманату П. Скоропадського було запозичення саме російського підходу до його організації. Державний сенат Української Держави повністю повторював функції Правительственного Сенату Російської імперії [13, с. 82].

Цікавою була також практика запровадження суду присяжних, а також розвиток місцевого судочинства на принципах «кругової поруки» – штат місцевого суду затверджувався тільки у тому випадку коли відбулися вибори та було вибрано усіх мирових суддів передбачених штатним розписом [13, с. 84-85]. Така норма мала вкрай негативне значення, оскільки вона об'єктивно, через відсутність достатньої кількості кваліфікованих суддів, гальмувала розвиток місцевого судочинства.

Загалом, система судочинства часів Гетьманату П. Скоропадського мала дві негативні риси. По-перше, більшість норм, що регулювали процес організації та діяльності судових органів були рецепційовані з російського імперського законодавства, з

умовою, якщо вони не суперечать законам Української Держави. По-друге, паралельно з цивільними та військовими судами Української Держави, діяли німецькі військово-польові суди, які вирішували більшість кримінальних питань і керувалися у своїй роботі нормами німецького права. В. Рум'янцев, німецькі військово-польові суди були позбавлені формальностей і не завжди керувалися нормами закону, при цьому німецька військова адміністрація негативно ставилася до військових судів Гетьманату [13, с. 88].

Після ліквідації гетьманської влади і проголошення Директорії УНР, відбулося не тільки ліквідація чинної системи судочинства (зокрема було ліквідовано Державний сенат), а й відновлено судові інстанції часів Центральної Ради. Основним нововведенням було створення найвищої судової інстанції у вигляді Найвищого суду, що як і в попередні державні періоди, діяв у складі цивільного, кримінального та адміністративного підрозділів, а також виконував функції Головного воєнного суду [4, с. 733]. Хоча, вже 22 листопада 1918 р. було оголошено про створення військово-польових судів, які спеціалізувалися виключно на кримінальних правопорушеннях [9]. Практика показала, що військово-польові суди були найбільш дієздатними інституціями і відігравали основну роль у вирішенні кримінальних, а в окремих випадках адміністративних та цивільних справ.

Розбудовуючи загальну систему судочинства, Директорія, як і П. Скоропадський, орієнтувалися на російське імперське законодавство. Так, 19 лютого 1919 р. було прийнято закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким місцеві органи влади зобов'язувалися обрати достатню кількість мирових суддів [12, с. 85].

Неефективність судової системи, що діяла в період Директорії можна пояснити відсутністю стабільності державної влади, а також втратою контролю над більшістю території України.

За схожим сценарієм, але з виразною регіональною специфікою розвивалася судова система Західноукраїнської Народної Республіки. З самого початку лідери ЗУНР заявили про рецепіювання австрійської системи права і відповідно судоустрою. З листопада 1918 р. було визначено, що організація судових органів влади має розвиватися у відповідності до адміністративного поділу республіки. Загалом функціонувало 12 окружних та 130 повітових судів [4, с. 734; 11, с. 15]. Наслідуючи австрійське законодавство, для суддів ЗУНР була розроблена система підготовки та підвищення кваліфікації.

Найвищою судовою інстанцією в ЗУНР був Найвищий Державний Суд ЗУНР, який повністю наслідував Верховий судовий і касаційний трибунал Австро-Угорської імперії [7, с. 69]. Не зважаючи на умови війни проти Польщі Українська народна рада видала більше десятка нормативно-правових актів, що регулювали систему судочинства. Залишивши чинними австрійське цивільне та кримінальне законодавство, практична діяльність судових інстанцій відзначалася чіткістю і послідовністю. Певні зміни в системі судівництва були впроваджені після укладання Акта злуки УНР та ЗУНР. Хоч на практиці реальної єдності держави не було забезпечено, в системі судочинства об'єднання двох республік призвело до зосередження уваги на військовому судочинстві в ЗУНР.

Проаналізувавши засади організації системи судочинства в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. можна виокремити кілька спільних та відмінних підходів.

Спільним для усіх українських державних утворень досліджуваного періоду було:

1. Відсутність належного досвіду у сфері організації системи судочинства зокрема, і державної влади загалом. Як для державних утворень Наддніпрянщини, так і для західноукраїнських земель було властивим рецепіювання норм права імперій до складу

яких вони входили протягом останнього століття. Відповідно відмінність у підходах до організації судоустрою та судочинства у Російській та Австро-Угорській імперіях визначав відмінності у процесі судової влади в період УНР, Гетьманату і Директорії та ЗУНР.

2. Характер визвольних змагань, а також потреба збройного захисту суверенітету, обумовила поселене акцентування уваги на військовому судочинстві. Військово-польові суди в більшості випадків були найбільш дієвими інституціями, які здійснювали серед цивільного населення кримінальне і цивільне судочинство.

3. Характерною була також мала кількість нормативно-правових актів (за винятком ЗУНР), які регулювали систему судочинства. Це пояснюється як відсутністю досвіду у законодавчій сфері, так об'єктивними обставинами організації державної влади, що не характеризувалася стабільністю, а отже не сприяла функціонуванню дієвих владних інституцій.

4. Спільною рисою було також декларування самостійності судової гілки влади, яка на практиці залежала від центральної влади. Такий підхід був особливо виразний у період Гетьманату та Директорії. Його причини можна шукати власне у російському та австрійському імперському законодавстві, яке також не виділяло судову гілку влади, як окремий, незалежний орган державної влади.

Одночасно, можна прослідкувати і певні відмінні принципи в процесі організації судової влади українськими державними утвореннями впродовж 1917-1921 рр. До таких, зокрема належать:

1. Наявність в ЗУНР більшого досвіду законотворчої діяльності, а також апарату судових службовців українського походження, які працювали в системі судочинства до 1918 р., а після створення власної держави, змогли професійно виконувати свої обов'язки. Натомість у Наддніпрянщині спостерігався брак кадрів, через що частина судових інституцій просто не працювала.

2. Досвід законотворчої діяльності, а також рецепція австрійського права призвели до чіткого законодавчого закріплення у ЗУНР функцій та повноважень цивільних і військових судових інстанцій.

3. Тільки в період Центральної Ради та ЗУНР було здійснено спробу конституційного оформлення системи судоустрою, визначення статусу судової гілки влади.

Висновки. Таким чином, в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Центральна Рада, Гетьманат, Директорія та ЗУНР, здійснювали активну діяльність у сфері судоустрою. Взявши за основу законодавство Російської та Австро-Угорської імперій, до складу яких входили українські землі, вони намагалися нівелювати не тільки відсутність часу на створення власної нормативної бази, а й досвіду в законотворчій діяльності. Характерно, що здійснювалися спроби чіткого розмежування цивільного, кримінального та адміністративного, а також військового судочинства. Не зважаючи на поразку визвольних змагань, спроби в організації національного судочинства є ключовими в процесі становлення української системи судоустрою та судочинства.

Список використаних джерел

1. Вісник Генерального Секретаріату. 1917. 9 грудня. С. 1.
2. Грибенко О. М. Розбудова судової системи України за часи Української Центральної Ради: історичний аспект. *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 323–325. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviiu_2012_5_79.
3. Грибенко О. М. Розбудова вітчизняної судової системи доби Української Центральної Ради (червень 1917 – квітень 1918 рр.): історичний аспект. *Історичні студії*

суспільного прогресу. 2014. Вип. 1. С. 14–17. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_1_4.

4. Дубіна М. М. Спеціалізація судових органів у період відродження державності в Україні (1917–1921 рр.). *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 38. С. 731–736.

5. Про військову підсудність: Закон від 30 травня 1918 року. *Державний вістник*. 1918. №11. 7 червня.

6. Про відмежування судових установ Української Народної Республіки: Закон Центральної Ради від 27 листопада 1917 року. *Народна воля*. 1917. 30 листопада

7. Кульчицький П. Суд і судочинство ЗУНР: законодавство і практика. *Вісник Львівського університету*. Сер. : Юридична. 2013. Вип. 58. С. 68–73.

8. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. К., 1995. 328 с.

9. Про створення військових польових судів: Наказ від 22 листопада 1918 року. *Вістник Української Народної Республіки*. 1918. 17 грудня.

10. Про Військові Суди: Наказ від 23 квітня 1918 року. *Державний вістник*. 1918. №4. С.2.

11. Присташ Л. Т. Формування судової системи Західної Української Народної Республіки. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 13–21.

12. Рум'янцев В. Судова система в Україні за часів Директорії. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. №4(27). С. 84–94.

13. Рум'янцев В. Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. *Вісник академії правових наук України*. 2001. №2. (25). С. 77–88.

References

1. *Visnyk Heneralnoho Sekretariatu*. 1917. 9 hrudnia. S. 1. (in Ukrainian)

2. Hrybenko, O. M. (2012). Rozbudova sudovoi systemy Ukrainy za chasy Ukrainskoi Tsentralnoi Rady: istorychnyi aspekt. [Development of the judicial system of Ukraine during the Ukrainian Central Rada: historical aspect]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 5, 323–325. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_79. (in Ukrainian)

3. Hrybenko, O. M. (2014). Rozbudova vitchyznianoї sudovoi systemy doby Ukrainskoi Tsentralnoi Rady (cherven 1917 – kviten 1918 rr.): istorychnyi aspekt. [Development of the domestic judicial system of the Ukrainian Central Rada (June 1917 – April 1918): historical aspect]. *Istorychni studii suspilnoho prohresu*, 1, 14–17. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iscp_2014_1_4 (in Ukrainian)

4. Dubina, M. M. (2009). Spetsializatsiia sudovykh orhaniv u period vidrodzhennia derzhavnosti v Ukraini (1917–1921 rr.). [Specialization of judicial bodies during the revival of statehood in Ukraine (1917–1921)]. *Aktualni problemy polityky* : zb. nauk. pr. / redkol. : S. V. Kivalov (holov. red.), L. I. Kormych (zast. holov. red.), Yu. P. Alenin [ta in.] ; MON Ukrainy, ONIUА. Odessa: Feniks, 38, 731–736. (in Ukrainian)

5. On Military Jurisdiction: Law (1918, May 30). *Derzhavnyi vistnyk*. 1918. 11. 7 chervnia.

6. On the delimitation of judicial institutions of the Ukrainian People's Republic: Law of the Central Council (1917, November 27). *Narodna volia*. 1917. 30 lystopada. (in Ukrainian)

7. Kulchytskyi, P. (2013). Sud i sudochynstvo ZUNR: zakonodavstvo i praktyka. [Court and proceedings of the Western Ukrainian People's Republic: legislation and practice]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser.: Yurydychna, 58, 68–73. (in Ukrainian)

8. Myronenko, O. M. (1995). *Svitoch ukraïnskoi derzhavnosti. Polityko-pravovyi analiz diïalnosti* [Svitoch of Ukrainian statehood. Political and legal analysis of the Central Council]. Tsentralnoi Rady. K. (in Ukrainian)

9. On the Establishment of Military Field Courts: Order (1918, November 22). *Vistnyk Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky*. 1918. 17 hrudnia.

10. On Military Courts: Order (1918, April 23). *Derzhavnyi visnyk*. 1918. 4, S. 2. (in Ukrainian)

11. Prystash, L. T. (2014). Formuvannia sudovoi systemy Zakhidnoi Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky. [Formation of the judicial system of the Western Ukrainian People's Republic]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukraïny*, 35, 13-21.

12. Rumiantsev, V. (2001). Sudova systema v Ukraïni za chasiv Dyrektorii. [Judicial system in Ukraine during the time of the Directory]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukraïny*, 4(27), 84-94. (in Ukrainian)

13. Rumiantsev, V. (2001). Sudova systema v Ukraïnskii derzhavi hetmana P. Skoropadskoho. [Judicial system in the Ukrainian state of Hetman P. Skoropadsky]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukraïny*, 2. (25), 77–88. (in Ukrainian)

Стаття: надійшла до редакції 09.11.2020

прийнята до друку 18.11.2020

The article: is received 09.11.2020

is accepted 18.11.2020

